

Een Cellebroeder in Princenhage 1661/2

door

Dr. P. C. BOEREN

De Cellebroeders of Cellieten en de Cellezusters of Zwartzusters, die in het Rijnland ontstaan waren en zich vandaar snel over de Zuidelijke Nederlanden verbreidden, begonnen omstreeks 1300 kloosterlijke groeperingen te vormen naar het voorbeeld van de Bogaarden en de Begijnen. Geloften legden zij aanvankelijk niet af. Toen zij in de 15e eeuw, evenals andere plaatselijke lekengroeperingen van dit soort, zich onder het gezag en de regel van een erkende kloosterorde stelden, veelal een regel van Sint Augustinus, werden zij ook daardoor nog niet kloosterlingen in stricte algemeen-kerkrechtelijke zin. Dit zijn zij eerst geleidelijk geworden onder vigeur van het moderne kerkelijk recht.

Op Zuid-Nederlandse bodem vindt men voor het eerst Cellebroeders en Cellezusters te Mechelen in 1305. Te Antwerpen hadden zij al georganiseerde gemeenschappen in 1339. Geleidelijk aan ontstonden ook huizen in Lier, Bergen op Zoom, 's-Hertogenbosch en Breda (hier alleen van Zusters). In 's-Hertogenbosch waren de Cellebroeders meer bekend onder de naam Alexianen, de Cellezusters onder de naam Alexianinnen. De Cellebroeders droegen een zwart kleed en een zwarte mantel, vandaar de naam Zwartzusters voor de vrouwelijke leden. Hun organisatie is heden ten dage in België nog niet geheel verdwenen. Het voormalige Cellebroersconvent van Antwerpen is sedert 1876 in Boechout gevestigd.¹

In Nederland behoort de organisatie geheel tot het verleden, ook in de voormalige Generaliteitslanden. De huizen van Bergen op Zoom, Breda (zusters) en 's-Hertogenbosch verdwenen tijdens de Tachtigjarige Oorlog.² De herinnering bleef echter voortbestaan, ook in het gereformeerde Noorden. Te Utrecht werden nog in 1624 de stedelijke ziekenverplegers Cellebroeders genoemd.³

In tegenstelling tot andere steden had Breda wel Cellezusters of Zwartzusters, maar geen Cellebroeders. In 1516 had Hendrik van Nassau wel de Zwartzusters in Breda toegelaten voor de verpleging van pestlijders, maar de Cellebroeders had hij om een of andere reden geweerd. De leiding van de verpleging dezer ongelukkigen door de Zwartzusters en de verplegers van het huis De Beyerd berustte bij de H. Geestmeesters.⁴ De stedelijke pestmeesters van Breda, sedert 1532 bekend, waren dus geen Cellebroeders. Ook Princenhage schijnt een instelling voor de verpleging van miserabile zieken te hebben bezeten. Immers, in een Princenhaagse schepenacte van 5 febr. 1544 is sprake van een half bunder weiland *aende lasarie gelegen, noortwaert tsheren strate*.⁵

Gelijk al aangeduid, hielden de Cellebroeders en Cellezusters zich bezig met de verpleging van zieken, vooral van lijdens aan besmettelijke ziekten als de pestziekte, en met het begraven van de doden. Niet alleen daardoor verschilden zij van de Bogaarden en Begijnen, die zich aan handenarbeid wijdde, maar ook nog hierdoor, dat zij hun menslievend werk buiten hun klooster uitoefenden, in de huizen van particulieren en zelfs tot ver buiten de grenzen van hun woonplaats. Toen in 1583 de pest was uitgebroken onder de soldaten van Tholen, werd Broeder Gillis van Couwental, pater (zoveel als rector) van het (inmiddels reeds opgeheven) Cellebroedersklooster van Bergen op Zoom, daar voor een tijd van acht weken aangenomen als pestmeester.⁶ Op 5 sept. 1658 sloten de Cellebroeders of Cellieten van Lier een contract met het stadsbestuur van Antwerpen, om in de Scheldestad te gaan assisteren bij de verpleging der pestlijders,⁷ wijl de plaatselijke Cellieten het werk niet alleen aan konden.

In de jaren 1661/62 woedde de pest in verschillende plaatsen van de Baronie van Breda⁸ en ook hier zocht men hulp bij de blijkbaar zeer bloeiende en zeer actieve Cellietengemeenschap van Lier. Een der Lierse Cellieten, Broer Jan van den Bolck, is toen zelfs voor enige tijd door de gemeente Princenhage in dienst genomen als pestmeester. Al enige jaren was mij bekend, dat in 1661 onder Princenhage een Cellebroeder opereerde, maar eerst onlangs

Stedelijk Museum Breda.

5. De Markt te Princenhage in 1732.
Gravure door H. Spilman naar C. Pronk.
Jaarboek De Oranjeboom 16 (1963)

zijn mij de ware naam en de herkomst van deze man duidelijk geworden aan de hand van de rijke archiefgegevens, edelmoedig verstrekt door de heer G. J. Rehm van het Bredase Gemeente-archief.

In 1661 werd Heer Jan van den Bolck, religieus uit „het cellebroersordre tot Lier”, door de regeerders van Princenhage in dienst van hun gemeente aangenomen als pestmeester.⁹ Bij acte van 8 maart 1663 verklaarden schout, schepenen en regeerders van de Hage (Princenhage), dat „Heer Jan van den Bolck broeder van het Cellenbroersordre” door hen in 1661 was aangenomen als pestmeester, toen deze ziekte heerste, en ongeveer een half jaar lang dit ambt had bekleed, waarna de ziekte afnam, en dat hij de dienst had waargenomen met goede ijver en zorgvuldigheid.¹⁰ Uit enige boedel- en armenrekeningen blijkt, dat Broeder Jan niet alleen de zieken assisteerde en cureerde, maar ook medicamenten verschaftte en de lijken begroef, waarvoor hij dan van de naastbestaanden of van den arme enige vergoeding ontving. Ziehier de namen van enige der slachtoffers, die door hem zijn verpleegd:

1. Jan Cornelis Doncquers en Maycken Henrick Adriaen Sibs, beiden in het voorjaar (vóór 19 april) 1662 aan de pest overleden. Broeder Jan van den Bolck ontving uit de nalatenschap 13 gulden en 12 stuivers.¹¹
2. Cornelis Adriaen Gillis Jan Rombouts en Cathalijn Cornelis Marijnis Faessen, beiden (vóór 8 maart) 1662 aan de pest overleden. Heer Jan van den Bolck ontving uit de boedel 6 gulden en 6 stuivers.¹²
3. Harman Jans van Dyck en Adriaentje Jan Schelkens, moeder in 1660 overleden, vader in 1662 aan de pest, evenals meester Jan van Dyck en Cathalijn Sebastiaen Truyens, de grootouders, en Jan, de oom van het weeskind. Broeder Jan van den Bolck ontving voor de verpleging van de vader en van het weeskind 13 gulden en 10 stuivers.¹³

4. Pauwels Huybrecht Martens, vrouw en kinderen; Cornelis Peeter Bartels, vrouw en kinderen; Michiel Laureys Janssen van Gilse, vrouw en kinderen; Cornelis Jan Trits; Cornelis Janssen Sibs, en meer andere armlastige personen. Broer Jan van den Bolck ontving hiervoor van het Armbestuur alles bij elkaar 87 gulden en 16 stuivers.¹⁴

Het is een wel zeer droeve lijst van gezinnen, die in een enkel jaar tijds door de vreselijke ziekte werden weggevaagd. Onder de slachtoffers trekt vooral de aandacht de naam van meester Jan van (den) Dyck, de voormalige katholieke schoolmeester en koster. Deze man komt al in een rekening van 15 maart 1627 voor als *cuyster* (koster) der parochiekerk van Princenhage.¹⁵ Hij was tevens schoolmeester, gelijk zijn voorganger in het kosterschap, meester Cornelis Deniszone.¹⁶ Op de jaren 1627—1646 verschijnt zijn naam geregeld in de parochiële registers, als getuige bij huwelijken en als peter bij dopen.

Meester Jan van (den) Dyck, de grootvader, bezweek later dan zijn zoon en kleinzoon. Hij heeft nog gelegenheid gehad, tesamen met Broer Jan van den Bolck, Cellebroer en Pestmeester, een inventaris van het sterfhuis van zijn zoon op te maken.¹⁷ In *diverse dooskens ende cofferkens* geborgen, vonden zij daar een hoeveelheid muntstukken: drie souvereynen, één ducaat, een halve ducaton en dertig driekwart patacons, tesamen in waarde gelijk staande met tweehonderddrieënnegentig gulden en één stuiver.

Dat een kloosterling als deze Jan van Bolck uit Lier nog in 1661, toen de politieke reformatie reeds in de Baronie van Breda was doorgevoerd, door de gemeente Princenhage ongehinderd kon worden aangenomen als pestmeester, is een merkwaardig feit te noemen, maar mag niet al te zeer verbazen. De Cellebroeders waren immers volgens toenmalige kerkrechtelijke begrippen geen stricte kloosterlingen, evenmin als de klopjes, en waren derhalve niet aan officiële vervolging blootgesteld, behalve natuurlijk wanneer zij priester waren, hetgeen uitzondering was.

Naast deze Broer Jan van den Bolck uit Lier, die in 1661/2

onder de geloofsgenoten van Princenhage zijn menslievend werk uitoefende, mag hier bij wijze van contrast worden opgeroepen het beeld van de andere Cellebroeder, die omstreeks diezelfde tijd het Oosten van Staats-Brabant in opschudding bracht als propagandist van het Calvinisme. De afvallige Cellebroeder in kwestie, genaamd L. Doedelet of Dudlet, was te Maastricht in het huwelijk getreden, werd door zuidnederlandse soldaten gevangen genomen en in Brussel gekerkerd, maar moest in 1676 aan de Hollanders worden uitgeleverd en teruggeleid naar zijn standplaats 's-Hertogenbosch, omdat deze dreigden, bij niet-uitlevering, alle priesters uit de Meierij te zullen verbannen.¹⁸

AANTEKENINGEN

- ¹ C. de Clercq, *De seculiere geestelijken, mannelijke en vrouwelijke religieuzen te lande*, in: *Flandria Nostra*, IV (1959) 9—212, speciaal blz. 88—90.
- ² A. van Sasse van Ysselt, *De wordingsgeschiedenis van het Roomsche Armenweeshuis in Den Bosch*, in: *Taxandria*, 20 (1913) 3. H. Levelt, *Het Cellebroedersklooster of de bruers in de Nijenstrate*. Bergen op Zoom 1923.
- ³ Zie het *Groot Woordenboek der Nederlandsche Taal*, i.v. *Cellebroeder*.
- ⁴ Pater Placidus, in: *Geschiedenis van Breda*, I (Tilburg 1952), blz. 155, 167. Over de ziekenverpleging te Breda in het algemeen: F. A. Brekelmans, *Het Bredasche Gasthuis*. Breda 1951. J. F. Corstens, *Breda, Geschiedkundige bijzonderheden*, I (Breda 1900), blz. 22, 23 en vlg.
- ⁵ Gemeente-Archief Breda, Princenhage R. 120, fol. 22 (5 febr. 1544, Luikse stijl).
- ⁶ J. Ermerins, *Eenige Zeeuwsche Oudheden. Tholen*. Middelburg 1794, blz. 77.
- ⁷ F. C. van Schevensteen, *Documents pour servir à l'étude des maladies pestilentielles dans le marquisat d'Anvers jusqu'à la chute de l'Ancien Régime*. 2 vol. Bruxelles 1931—1932. Speciaal II, 185. In 1665 werd Lier zelf door de pest getroffen (ibidem, II, 267).
- ⁸ L. Merkelbach van Enkhuizen en A. Hallema, *Geschiedenis van de gemeente Ginneken en Bavel*. Utrecht 1941. blz. 245.
- ⁹ G.A. Breda, Princenhage R. 72, boedelrekening van 9 sept. 1662 (Harman Jans van Dyck cum suis).
- ¹⁰ G.A. Breda, Princenhage R. 132, fol. 158v—159, verklaring van 8 maart 1663.
- ¹¹ G.A. Breda, Princenhage R. 72, boedelrekening van 15 oktober 1665.
- ¹² G.A. Breda, Princenhage R. 72, boedelrekening van 16 oktober 1666.
- ¹³ G.A. Breda, Princenhage R. 72, boedelrekening van 9 sept. 1662.
- ¹⁴ G.A. Breda, Princenhage 3, Armrekening 1661/62.
- ¹⁵ G.A. Breda, Princenhage R. 63, voogdijrekening van 15 maart 1627. In R. 131, fol. 8v, en in de doopacte van zijn zoon Petrus (3 jan. 1634) heet hij gehuwd met *Catharina Sebastiani Truyens*. Als schoolmeester vond ik hem voor het eerst in het schepenprotocol van 1632. In 1638 werd hij ook aangesteld tot schoolmeester *opdeBeeck* (Resolutieboek, 21 nov. 1638), volgens mededeling van de archivaris, drs. F. A. Brekelmans.

- ¹⁶ G. C. A. Juten, *De parochiën in het Bisdom Breda, Princenhage*. blz. 15, anno 1594: Mr. Cornelis Deniszone, koster en schoolmeester.
- ¹⁷ G.A. Breda, Princenhage R. 131, fol. 8 (30 oct. 1661), inventaris van het sterfhuis. De Cellebroeder heet hier, abusievelijk gespeld, *Mr. Jan van den Broecke, Cellebroer ende Pestmeester*.
- ¹⁸ *Taxandria*, 23 (1916) 85—86. R. R. Post, *Romeinsche bronnen voor de kerkelijke toestand der Nederlanden*. II ('s-Gravenhage 1941). Nos. 852 (7 maart 1676), 854 (14 maart 1676).